

Ladislav Soldán

Josef Baby Kratochvil – vědec, skaut a spisovatel

Nelze bezpochyby dělat z Josefa Antonína, jak byl Baby Kratochvil pokřtěn, spisovatele většího významu, než jaký mu přísluší. Ale poměrování jednoho s druhým, respektive spíše vzájemná obviňování nejsou v rodině Kratochvilů neobvyklá. Stačí si přečíst třeba román *Avion* od Babyho syna Jiřího...

Na druhé straně, když bývalo nejhůř, dokázali si bratři Josef (1915) a Antonín (1924) Kratochvilovi pomoci. Připomeňme, že Antonín, o devět roků mladší než Josef, je literární kritik, historik, esejista, publicista a kulturně politický činitel poúnorového exilu, známý u nás do roku 1989 především ze svého působení v Rádiu Svobodná Evropa. V roce 1948 žili oba v Brně; Antonín zde pracoval jako redaktor, Josef – se skautskou přezdívkou a literárním pseudonymem Baby – jako učitel. Po únorovém puči Josefa přeložili do Osové Bitýšky, v roce 1950, kdy mu bylo zakázáno vykonávat učitelské povolání, se uchytil jako správce jednoho statku na Šumavě. Když se oba bratři rozhodli v roce 1951 opustit republiku, nezvolili cestu přes šumavské hvozdy, ale odešli do Rakouska na jednom místě v lužních lesích jižní Moravy. Tamější krajinu znal totiž Baby dokonale z doby svých studií na brněnské lesnické fakultě, kde pod vedením profesora E. Bayera prováděl výzkum vodního ptactva u lednických rybníků. (Články na toto téma publikoval Josef Kratochvil v časopise *Československá ornitologie*.) A když jsme se již zmínili o počátku jeho vědeckých aspirací, dodejme, že po absolutoriu učitelského ústavu v Brně (1934) začal Kratochvil před druhou světovou válkou studovat při zaměstnání filozofickou a lesnickou fakultu. Studia oborů pedagogika a filozofie však vzhledem k zavření vysokých škol za tzv. protektorátu dokončil až po roce 1945.

Vraťme se ale ještě k přechodu státní hranice, který byl na podzim roku 1951 obtížnější než v únoru 1948 anebo bezprostředně po něm. Josef Kratochvil kromě bratra vedl na svobodu i několik dalších osob. Jednou z nich je dnes osmdesátiletá žena jménem Helena Cibulka, která žije v USA ve státě Oregon. Její manžel, Čech, již zemřel. Neznáme exilové osudy této paní, víme jen z dopisů, které adresovala svému bratrově, že začínala v Austrálii a že se ani po přesídlení do

Spojených států nemohla věnovat literatuře a žurnalistice. Ale víme, že v mládí se jmenovala Drahomíra Gajdošová, že byla redaktorkou Národní obrody a že vystudovala zemědělskou fakultu. A že jí roku 1946 vyšla kniha próz pro mládež Stříbrný smích v Nakladatelství brněnské tiskárny. A zmíněný bratr? Šlo o Zbyška Gajdoše (1914–1986), syna brněnského překladatele, redaktora a básníka Adolfa Gajdoše. V Rájci žijící učitel Zbislav Gajdoš, po matce Polák, byl pro svoje hluboké náboženské přesvědčení dvakrát (po roce 1948 a pak za dvacet let po krátkém návratu zase) vyloučený ze školského působení. Je znám rovněž jako tajně vysvěcený kněz východního obřadu a autor dvou svazků pamětí a vzpomínek, vydaných po listopadu 1989.

Proč uvádíme tyto podrobnosti? Kvůli souvislostem, někdy zjevným, jindy skrytým. Chceme poukázat hlavně na prostředí, v němž Josef Kratochvil žil a které formovalo jeho názory. A rovněž na skutečnost, že oběma Kratochvilům nešlo v emigraci jen o osobní ambice, ať již spisovatelské, vědecké nebo kulturně politické. Konkrétně Josef Kratochvil měl vždy na paměti službu skautskému hnutí a jeho ideálům.

Ted' se však musíme vrátit až do doby, kdy se teprve rodila přezdívka Baby, do let jeho středoškolských studií. Po prvních článcích a reportážích uveřejňovaných ve skautském tisku začal roku 1933 v časopise Anděl strážný vycházet na pokračování román Stateční hoši, jímž si Kratochvil, podepsán skautským jménem J. K. Baby, získal jméno mezi autory dobrodružné literatury pro chlapce. Roku 1995 vyšel v Třebíči tento román již počtrnácté, a to ještě nemohl být po čtyři desetiletí vůbec editován. Předmluvu k němu napsala Jiřina Prekopová, která také finančně zajistila jeho vydání. Připomeňme, že Jiřina Prekopová, bývalá skautka z generací seznamujících se s katolickým skautingem až po druhé světové válce, je psycholožka zabývající se problémy rodinných vztahů. Titul získala v emigraci, kam odešla nedlouho po roce 1969.

Kratochvilova knižní prvotina patří k prózám z oblasti chlapecké dobrodružné literatury skautského zaměření a přes jisté znaky rané práce (viz například stavbu dialogů a především nehovorovost jejich promluv) snese porovnání s tím, o co v tomto žánru usiloval Jaroslav Foglar, který byl o osm let mladší než Kratochvil a který začal psát nějakou dobu před ním. Časopisecká verze Statečných hochů sice

o rok předcházela knižní prvotinu Foglarovu, zato Foglarův román *Přístav volá!* byl hned v roce 1934 odměněn Cenou nakladatelství Melantrich.

Nemíníme se tady Kratochvilovými skautskými prózami z období před odchodem do exilu zabývat podrobněji. Je však nutné konstatovat, že na rozdíl od Jaroslava Foglara byl Josef Kratochvil zastáncem skautingu opírajícího se o katolické základy, což je také na poslání i výstavbě Statečných hochů zřetelně znát. Již v této knize se objevují náznaky pozdějšího směřování autora. V souborech *Povídky našeho lesa* (1941), *Příhody našich zpěváčků* (1943; doma vydáno až v 90. letech) anebo *Kožošek s podtitulem Příběhy sýkory moudivláčka z povodí Moravy* (1949) a dalších prózách se sice skautská tematika úplně neztrácí, ustupuje však přece jen do pozadí, neboť zde převažuje tematika přírodní. Z žánrového hlediska jsou tak teď Kratochvilovy povídky bližší spíše příběhům Jaromíra Tomečka, který v té době také začínal publikovat, než přírodním prózám Foglarovým.

Jako doklad uveďme způsob, jakým se dívá na svět kolem sebe jeden z Babyho hrdinů v příběhu s typicky skautskými atributy, jako jsou život v táboře, zvyky, morálka, hry, železný zákon pomoci bližnímu, uctívání věčných sil přírody: „Brzy nato se skláněl nad hnízdem pěkně vystlaným, z něhož si ho prohlíželo pět hlaviček a otvíralo se pět zobáčků. (...) Tu mu zachřestilo pod nohama. Mezi travou utíkala smaragdová ještěrka.“ Jistě, podobné dojmy najdeme i v prózách Foglarových. Ale u Kratochvila nemají jen funkci dějového rámce, nejde pouze o přírodní popisy.

Jen letmo jsme se zmínili o Babym coby skautu-katolíkovi. U zrodu tohoto přesvědčení, jež našlo výrazné uplatnění nejen v Kratochvilových skautských prózách, ale i lyrických prózách přírodních, stál spisovatelův otec, novotomistický filozof a historik filozofie Josef Kratochvil (1882-1940), mimochodem přítel zmíněného Adolfa Gajdoše. (Gajdoš například uspořádal sborník ke Kratochvilovým padesátinám.)

Josef Kratochvil starší byl za svých studií na gregoriánské univerzitě v Římě spolužákem P. Stuchlého, který do Československa přivedl řád salesiánů a spolu s ním katolický skauting. Díky otcovým kontaktům se Baby Kratochvil setkal již v dětském věku se skautingem poprvé na orelském sletu v roce 1922, za středoškolských studií vstoupil

do Junáka (1927), zúčastnil se jamboree v Maďarsku a měl možnost se osobně poznat s další významnou osobností tohoto hnutí, A. B. Svojsíkem, s nímž se později sprátelil. Úzké kontakty se Svojsíkem i s dalšími významnými představiteli skautingu, po únoru nemilosrdně potíraného komunistickým režimem, trvaly po celou dobu emigrace. Kratochvilova činnost byla oceněna nejvyššími skautskými řády a vyznamenáními, například Stříbrnou šipkou v roce 1985. V té době byl také jmenován ministrem školství československé vlády v exilu a po smrti Vladimíra Fanderlíka se stal náčelníkem exilového Junáka.

Významná byla Kratochvilova exilová dráha akademická, pokud ovšem nemáme předsudky proti Svobodné ukrajinské univerzitě v Mnichově. Podobně jako další emigrantské organizace – a nikoli jen v komunistickém světě – si totiž získala pověst instituce, v níž se dobře dařilo nejrůznějším zpravodajským centrálám. Na Svobodné ukrajinské univerzitě začal Kratochvil působit roku 1954, následujícího roku získal docenturu a od roku 1961 se stal profesorem. Věnoval se zoopsychologii a zoosociologii, z výrazných vědeckých osobností se seznámil například s Konradem Lorenzem, pod jehož vlivem razil pojem etologie. V tomto oboru se stal Kratochvil uznávanou kapacitou. Jako etnopsycholog cestoval za polární kruh, do pouští Kalahari a Namib v Africe, kde zkoumal život stádních zvířat, do Izraele a na Island. Poznání ze svých cest zúročil jak ve svých vědeckých pracích, z nichž některé publikoval rovněž ve vícejazyčném periodiku Ethologie, které založil a redigoval na Svobodné ukrajinské univerzitě od roku 1974, tak v cestovních črtách, fejetonech a povídkách s přírodní tematikou; některé z nich, vydané v exilu česky i v jiných jazycích (včetně severských), najdeme ve výběrové Kratochvilově bibliografii zařazené na závěr trebičského vydání Statečných hochů.

Pokud se týká Kratochvilovy mnohostranné aktivity v exilu, bývá někdy přeceňováno jeho působení v časopisu Skaut-exulant. Toto periodikum vycházelo sice jeho zásluhou již od roku 1952, ale na rozdíl od některých jiných exilových časopisů z té doby jen v xeroxované podobě. Po roce 1990 byl Skaut-exulant přejmenován na Čs. skaut-junák v zahraničí. Pod tímto názvem vycházel zpravidla jen čtvrtletně, přestože byl ohlášen jako měsíčník. Ne vždy kvalitní úroveň měla rovněž vícejazyčná vědecká revue Ethologie s příspěvky v němčině, češtině a ukrajinštině. Přinášela hlavně stati vskutku etologické,

odborné, ale byly zde také publikovány články z kulturně politické sféry, především exilové, v druhé polovině 80. let pak i domácí, československé. Bylo by jistě užitečné věnovat se všem, kteří z Československa do Ethologie pod fingovanými jmény anebo pod šiframi přispívali, ať již prostřednictvím Josefa nebo Antonína Kratochvilových. Kromě dalších to byla například dnes již zesnulá Anna Fickerová, která se – hlavně po listopadu 1989 – podílela i na vydávání některých publikací Antonína Kratochvila, v nichž tento autor kromě jiného přispěl ke zmapování dějin československého exilu, zvláště její nejsilnější vlny po únoru 1948. Od devadesátých let intenzivně spolupracoval s Filozofickou fakultou brněnské Masarykovy univerzity, na níž také přednášel.

Do sféry působnosti junáckých organizací v exilu spadá také činnost Josefa Kratochvila v oblasti pedagogiky. V tomto oboru získal první zkušenosti již doma, hlavně po roce 1945, ovšem nejprvnějším počinem bylo vydání skautské příručky *Mezi skauty-junáky* (1939), na níž participoval s několika spolupracovníky z různých oborů. Po roce 1945 vyšla jeho příručka *Ptáci* (1946, spoluautor Jan Hostáň). V exilu na ni Kratochvil navázal publikací *Kniha o životě zvířat* (vydané ve švédském Lundu roku 1957). Kromě toho publikoval několik menších příruček podobného typu v němčině anebo v češtině a podílel se také na některých vícejazyčných sbornících, které vycházely v rámci ediční řady *Má vlast*.

Nedocenená a zároveň málo známá je dále činnost Československé dálkové školy v exilu, jak Baby Kratochvil nazýval skautské tábory, jichž se od druhé poloviny 50. let, zvláště v prázdninových měsících, účastnily děti emigrantů, samozřejmě jen z takových rodin, které si to mohly finančně dovolit. V emigrantském tisku je například zmínka o jednom z prvních skautských letních táborů spjatých s letní školou, který se v roce 1957 uskutečnil na zámku Huttenfeld, od roku 1960 se údajně některá z podobných soustředění konala v Norsku. Kratochvil pro tyto tábory – a vůbec pro děti krajanů, s nimiž udržoval kontakt – vydával vlastním nákladem také čítanky, slabikáře, učebnice zeměpisu, dějepisu i literatury, které byly součástí edice *Má vlast* (Stuttgart, Oslo).

V Německu Josef Kratochvil přednášel nejen na Svobodné ukrajinské univerzitě, ale i na Vysoké škole zemědělské v Hohenheimu

(etnopsychologii), Vysoké škole zemědělské ve Stuttgartu (zoosociologii), od roku 1959 působil v tomto městě i na gymnáziu a od roku 1964 se podílel na činnosti tamního Městského muzea. Jako etnopsycholog spolupracoval s několika zoologickými zahradami v Německu a ve Švýcarsku, dále s biologickou stanicí ve finském Oulu a byl členem vedení Norského polárního ústavu v Oslu. V současné době žije jako emeritní senátor a profesor Svobodné ukrajinské univerzity v německém Kemnatu poblíž Stuttgartu.

Josef Kratochvíl patří k těm českým vědcům z vlny pounorového exilu, kteří se v cizím prostředí výrazně uplatnili a dosáhli mezinárodního ocenění. Za poměrně vysoké postavení v kulturně politické hierarchii československého exilu vděčil úspěchům v akademické sféře, práci vzdělavatelské, vyjádřeno slovem, jehož se používalo třeba v sokolské organizaci, a činnosti ve skautském hnutí, jemuž zasvětil především svůj spisovatelský talent. Také z těchto důvodů – hodnotíme-li Kratochvílovo literární dílo po odchodu z vlasti – se jeho tvůrčí talent značně rozdrobil a rozplynul v osvětové sféře. V první fázi exilového působení otiskl spoustu menších příspěvků v krajanském listu Hlasatel, který vycházel v USA, v Českém slově i v dalších periodikách. Méně již Kratochvíl publikoval v periodikách zakládaných anebo oživujících v dalších poločasech českého nebo československého exilu, například v římských Studiích.

Pominuli jsme zde Kratochvílovu účast a význam jeho osobnosti jako zpravodajce exilového protikomunistického odboje. To přísluší jinému registru a odboru, nikoli literární historii. Je ovšem skutečností, že Josef Baby Kratochvíl svou činnost v exilu a hlavně svoje působení ve skautském hnutí, které si kladlo etické cíle, vždy chápal jako boj proti totalitnímu režimu v bývalé vlasti. V roce 1948 byl ostatně oceněn uznáním ministerstva obrany Československa „za významnou účast a podporu národního boje směřujícího k osvobození za druhé světové války“, jak stálo na oficiálním dokumentu, který podepsal tehdejší ministr národní obrany Ludvík Svoboda. V osmdesáti letech se pak Josef Kratochvíl stal nositelem Řádu M. R. Štefánika „za práci pro exil“ – takto hodnotila jeho působení československá vláda v exilu.